

بنیان‌های نظری توسعه پایدار گردشگری

دکتر داوود مهدوی
دکتر عبدالرضا رکن‌الدین افتخاری
دکتر حمدالله سجاسی قیداری

تهران

۱۳۹۶

سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)
پژوهشکده تحقیق و توسعه علوم انسانی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	پیشگفتار
۵	فصل اول: کلیات
۷	۱-۱ چرا پایداری در گردشگری؟
۱۰	۱-۲ چرا توسعه پایدار گردشگری در روستاها؟
۱۳	۱-۳ چرایی و چگونگی تفسیر، تبیین و سنجش توسعه پایدار گردشگری
۱۵	۱-۴ جمع‌بندی
۱۷	فصل دوم: گذار مفهومی در فرایند توسعه گردشگری
۱۹	۲-۱ گذار گردشگری از آغاز تا گردشگری انبوه
۲۰	۲-۲ حرکت از گردشگری انبوه و توسعه زیرساخت‌ها به گردشگری پایدار
۳۳	۲-۳ تغییر راهبرد کلاسیک به راهبرد جایگزین در توسعه گردشگری
۳۵	۲-۴ حرکت از گردشگری تک‌بعدی به گردشگری چندبعدی
۳۹	۲-۵ جمع‌بندی
۴۱	فصل سوم: تعاریف مفهومی توسعه پایدار گردشگری با رویکرد انتقادی
۴۱	۳-۱ مفهوم و تعریف گردشگری
۶۰	۳-۲ ارتباط بین توسعه پایدار و گردشگری
۶۱	۳-۳ مفهوم و تعریف، تمایز گردشگری پایدار و توسعه پایدار گردشگری
۷۰	۳-۴ ابعاد گردشگری پایدار
۷۳	۳-۵ اصول و اهداف گردشگری پایدار
۷۹	۳-۶ گردشگری پایدار روستایی
۸۲	۳-۷ جمع‌بندی

صفحه	عنوان
۸۳	فصل چهارم: نظریه‌های توسعه پایدار گردشگری
۸۴	۴-۱ گردشگری و نظریه‌های توسعه (راهی به سوی پایداری)
۱۰۸	۴-۲ تجزیه و تحلیل نظریات توسعه و توسعه گردشگری
۱۲۰	۴-۳ جمع‌بندی و ارائه ویژگی‌ها و الزامات توسعه پایدار گردشگری روستایی
۱۲۷	فصل پنجم: رهیافت‌های توسعه پایدار گردشگری
۱۲۷	۵-۱ اکوتوریسم و توسعه پایدار گردشگری
۱۴۲	۵-۲ گردشگری پاسخگو (مسئولانه)
۱۴۵	۵-۳ گردشگری حامی فقرا
۱۵۱	۵-۴ گردشگری روستایی یکپارچه (مفاهیم و عملکرد)
۱۵۵	۵-۵ برنامه‌ریزی پایدار برای توسعه پایدار گردشگری روستایی
۱۶۰	۵-۶ جمع‌بندی
۱۶۳	فصل ششم: سیاست‌گذاری در توسعه پایدار گردشگری
۱۶۵	۶-۱ مفهوم و تعریف سیاست و سیاست‌گذاری عمومی
۱۶۸	۶-۲ فرایند سیاست‌گذاری و تحلیل سیاست‌ها
۱۷۳	۶-۳ سیاست و سیاست‌گذاری در صنعت گردشگری
۱۹۴	۶-۴ ارزیابی سیاست‌گذاری در گردشگری
۱۹۸	۶-۵ سیاست‌گذاری در برنامه‌ریزی توسعه پایدار گردشگری
۲۱۳	۶-۶ جمع‌بندی
۲۱۶	فصل هفتم: معیارها و شاخص‌های توسعه پایدار گردشگری
۲۱۷	۷-۱ توسعه پایدار گردشگری و گردشگری روستایی در مناطق روستایی
۲۲۲	۷-۲ شاخص‌ها و معیارهای پایداری توسعه پایدار گردشگری روستایی
۲۵۲	۷-۳ روش‌شناسی تدوین چهارچوب طراحی شاخص‌های توسعه پایدار روستایی
۲۷۵	۷-۴ جمع‌بندی
۲۷۹	فصل هشتم: ارزیابی پایداری گردشگری (روش‌ها و مدل‌ها)
۲۸۱	۸-۱ مفهوم‌شناسی ارزیابی

صفحه	عنوان
۲۸۳	۸۲ انواع ارزیابی
۲۸۵	۸۳ ارزیابی پایداری (گردشگری)
۲۸۹	۸۴ رویکردهای ارزیابی پایداری
۲۹۱	۸۵ روش‌ها و ابزارهای ارزیابی پایداری
۳۱۸	۸۶ روش‌شناسی، مراحل و فرایند ارزیابی پایداری
۳۲۴	۸۷ روش‌شناسی و فرایند ارزیابی پایداری گردشگری
۳۳۴	۸۸ جمع‌بندی
۳۳۶	منابع و مآخذ

پیشگفتار

با ظهور پارادایم توسعه پایدار در ادبیات توسعه، نگرانی‌های فزاینده‌ای در خصوص تأثیرات نامطلوب و مخرب توسعه گردشگری انبوه، در عرصه علمی و اجرایی و در سطوح محلی، منطقه‌ای، ملی و بین‌المللی مطرح شد. در راستای کاهش این آثار، به‌ویژه در زمینه محیطی، مطالعات و اقدامات علمی و عملی بسیاری برای عملیاتی کردن مفهوم پارادایم توسعه پایدار و مدل‌های مرتبط با آن صورت پذیرفت؛ اما به‌رغم تمام ابتکارات و اقداماتی که در سه دهه گذشته در جهت کاهش آثار مخرب گردشگر صورت گرفت، نتایج مطلوب نبوده است. در واقع نحوه عملیاتی کردن و اندازه‌گیری پیشرفت به سوی پایداری توسعه در صنعت گردشگری، موجب شده است که این مفهوم با چالش‌های بسیاری مواجه شود. این چالش‌ها نه تنها در مقیاس بین‌المللی بلکه در مقیاس ملی نیز مشاهده می‌شود. از آنجا که توسعه گردشگری در پهنه جغرافیایی کشور نیز در چندین دهه گذشته با رویکرد رشد‌گرایی و با تأکید بر گردشگری انبوه اجرایی شده، در برخی از مناطق جغرافیایی کشور آثار زیست‌محیطی مخربی به جا گذاشته است. مطالعات اولیه نشان می‌دهد که طی دهه‌های گذشته، در روند تحولات توسعه گردشگری روستایی نیز همانند روند توسعه روستایی کشور، مشکلاتی از نوع فقدان اندیشه پایداری و اقدام یکپارچه و نهادینه‌شده و نیز وجود چالش‌های راهبردی اجتماعی، اقتصادی و اکولوژیک وجود دارد. این عوامل سبب شده است که دستیابی به توسعه پایدار گردشگری در مناطق روستایی چنان که باید میسر نشود. این امر ضرورت شناخت مفاهیم و نظریه‌های مرتبط با توسعه و توسعه پایدار گردشگری و نیز ارزیابی میزان پایداری در مقاصد گردشگری کشور را به‌منظور تحقق توسعه پایدار به‌ویژه در مناطق روستایی

دوچندان کرده است. از این رو کتاب حاضر با هدف توسعه بنیان‌های نظری توسعه پایدار گردشگری و بسط روش عملی ارزیابی و پایش پیشرفت به سوی «توسعه پایدار گردشگری روستایی»^۱، به منظور اندازه‌گیری توسعه پایدار گردشگری در مناطق روستایی کشور، روش‌های شناسایی معیارها و شاخص‌های مناسب (بومی شده) را عرضه و بررسی کرده است. افزون بر این، یکی دیگر از اهداف راهبردی کتاب حاضر، فراهم کردن ادبیات متناسب با این موضوع است تا به کمک آن بتوان زمینه‌بازنگری سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه گردشگری در کشور را فراهم آورد، چراکه سیاست‌گذاری یکی از ابزارهای مهم هدایتگر در برنامه‌های توسعه است.

بر این اساس، در فصل اول به کلیاتی در ارتباط با گردشگری و توسعه پایدار پرداخته شده است. در فصل دوم بر گذار مفهومی توسعه گردشگری از گردشگری انبوه به گردشگری پایدار تأکید شده است. در فصل سوم تلاش شده تا با رویکردی انتقادی به تبیین تعاریف مفهومی ارائه‌شده در ارتباط با توسعه پایدار گردشگری توجه شود. فصل چهارم به واکاوی دیدگاه‌ها و نظریه‌های مختلف مطرح‌شده در ارتباط با توسعه پایدار گردشگری اختصاص دارد و در فصل پنجم رهیافت‌های متعدد مربوط به توسعه پایدار گردشگری تشریح شده است. در فصل ششم با رویکردی انتقادی، به تبیین سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی توسعه پایدار گردشگری توجه شده است. در فصل هفتم شاخص‌ها و معیارهای توسعه پایدار گردشگری مورد تأکید قرار گرفته است. در فصل هشتم به تبیین مدل‌های مطرح‌شده در ارتباط با ارزیابی توسعه پایدار گردشگری پرداخته شده است.

امید است کتاب حاضر به‌عنوان منبع سودمندی در دسترس اساتید، دانشجویان، برنامه‌ریزان، مدیران تصمیم‌گیر و اجرایی، محققان و همچنین دانش‌پژوهان در حوزه‌های جغرافیا و برنامه‌ریزی گردشگری، جغرافیا و برنامه‌ریزی روستایی، مدیریت گردشگری، جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، برنامه‌ریزی منطقه‌ای و

آمایش سرزمین در سطوح تحصیلات تکمیلی و در سطح سیاست گذاری، برنامه ریزی، مدیریتی و اجرایی برای سازمان میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، سازمان محیط زیست، سازمان حج و زیارت و ... قرار گیرد. بر مؤلفان فرض است که از کلیه بزرگوارانی که در تدوین چنین کتابی یاری رسان بودند، به ویژه آقایان دکتر مهدی پورطاهری، دکتر اسماعیل قادری، دکتر مجید پریشان، دکتر ارسطو یاری و خانم دکتر طاهره صادقلو سپاسگزاری کنند. همچنین از مسئولان و دست اندرکاران سازمان سمت به ویژه آقای دکتر بهلول علیجانی که مقدمات چاپ آن را فراهم آوردند و خانم هاله معیری کارشناس گروه جغرافیا و دکتر محمود جوان مدیر طراحی و تدوین سپاسگزاری می شود. از خوانندگان اندیشمند و محقق انتظار دارند که کاستی های موجود را گوشزد نمایند تا در ویرایش های بعدی برطرف شود.

دکتر داوود مهدوی

عضو هیئت علمی گروه جغرافیای دانشگاه پیام نور

دکتر عبدالرضا رکن الدین افتخاری

عضو هیئت علمی گروه جغرافیای دانشگاه تربیت مدرس

دکتر حمدالله سجاسی قیداری

عضو هیئت علمی گروه جغرافیای دانشگاه فردوسی مشهد